

KIRGIZİSTAN İLE ÖZBEKİSTAN ARASINDAKİ POTANSİYEL ÇATIŞMA ALANLARI: SU PAYLAŞIMI VE SINIR GÜVENLİĞİ

*Semanur ÖNCÜ

Özet:

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkeler arasında başta sınır güvenliği olmak üzere birçok konuda çatışma alanları ortaya çıkmıştır. Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır problemleri Sovyetler Birliği'ne dayanmaktadır. Bölgenin etnik karışıklığı bu sorunun çözümü için engel oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın güneyinde yer alan Oş şehrinde 2010'da meydana gelen halk olayları da bunun bir örneğidir. Kırgızistan'ın bölgenin en zengin su kaynaklarına sahip olması ve Özbekistan'ın da bu sulara ihtiyacının olması da su paylaşımı problemini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada Özbekistan ve Kırgızistan arasında yaşanan sınır güvenliği ve su paylaşımı sorunları tarihsel süreç kapsamında ve günümüzdeki durumu itibariyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Özbekistan, Güvenlik, Sınır, Su paylaşımı, Çatışma, Orta Asya.

Abstract:

With the dissolution of the Soviet Union, areas of conflict arose between the member states of the Commonwealth of Independent States on many issues, especially border security. The border problems between Kyrgyzstan and Uzbekistan are based on the Soviet Union. Ethnic confusion of the region is an obstacle for the solution of this problem. Public events in the city of Osh in southern Kyrgyzstan in 2010 are an example of this. The fact that Kyrgyzstan has the richest water resources of the region and that Uzbekistan needs these waters also raises the problem of water sharing. In this study, the problems of border security and water sharing between Uzbekistan and Kyrgyzstan were discussed within the context of historical process and its current situation.

Key Words: Kyrgyzstan, Uzbekistan, Security, Border, Watersharing, Conflict, Central Asia.

Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren küresel düzende önemli değişim ve gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Mihail Gorbaçov, SSCB'nin yıkılmasından önce Sovyet Komünist Partisi'nin lideri olan son devlet başkanıydı, görev sürecinde yıllardır devam eden soğuk savaşın sonlandırılması yönünde bir politika izlemiştir. Gorbaçov başkanlığında Doğu Batı ilişkilerini düzeltmek için “glasnost (şeffaflık- açıklık)” ve “perestroyka (yeniden yapılanma)”¹ politik açılımlarını yapmıştır fakat bu durum Doğu Avrupa'daki Sovyet eksenindeki ülkelerin aydınları ve milliyetçilerini harekete geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca atılan bu adımlarda devletin halka daha da yabancılaşması ve bu problemlerin çözümünü kapitalizm ve meta ilişkilerine bağdaştırılması ile sonuçlanmıştır. SSCB'nin kuruluş politikası olan Sosyalizmin hedefi bir ekonomik ve toplumsal düzen ortaya koyamamıştır. Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda, ekonomik ve politik krizlere karşı dayanamayan Sovyetler Birliği 31 Aralık 1991'de resmen dağılmıştır.

64

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte on beş yeni devlet bağımsızlığını ilan etmiş ve küresel düzende yerlerini almışlardır. Fakat bu bağımsızlıklarla birlikte yeni problemlerde ortaya çıkmıştır. Bu problemlerden en çok etkilenen Orta Asya devletleri olmuştur. Bu sorunların başında etnik problemlerin yol açtığı sınır güvenliği ve su problemleri yer almaktadır. Bu problemlerin mimarı ise Sovyetler Birliği rejimi olmuştur. Sınırların planlı çizilmesi ve bu sayede etnik kargaşaların yaşanması SSCB tarafından uygulanan bilinçli bir uygulama olduğunu açıkça göstermiştir. Kırgızistan'ın güney bölgesinde yer alan Fergana Vadisi sebebiyle bağımsızlıktan beri komşularıyla yaşadığı problemler bu duruma örnek teşkil etmektedir. Günümüzde ise Fergana Vadisi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile paylaştırılmış durumdadır.²

¹ “Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılandırma)”, (Çevrimiçi), <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/glasnost-aciklik-ve-perestroyka-yeniden-yapilandirma-379> adresinden alınmıştır.

² Mehmet Seyfettin Erol, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, 2004, 85-112.

Orta Asya’da Kırgızistan çok partili demokrasi ve parlamenter rejime geçiş yapan ilk devlettir. Kırgızistan bağımsızlıkla beraber açık bir toplum modeli oluşturmaya doğru yol almak istemiştir. Fakat 1995 yılından itibaren Askar Akayev’in değişen politikalarıyla birlikte Kırgızistan siyasi ve toplumsal problemler ile ilgilenirken aynı zamanda ülkenin sınırlarını netleştirmek için komşu devletlerle müzakere görüşmelerine başlamıştır. Bu görüşmelerde sınırları netleştirme hususunda yaşanan sorunlar günümüze kadar devam etmiştir.

Sovyetler’in yıkılmasından sonra Orta Asya ülkeleri de diğer devletler gibi değişmiş olan küresel sistemde kendi ulus çıkarlarını gözetmeye başlamışlardır. Bu sebepten Orta Asya devletleri arasında bir takım problemler yaşanmaktadır. Bu bağlamda Orta Asya Bölgesin de yaşanan problemlere Kırgızistan ve Özbekistan arasında yaşanan çatışmalar örnek teşkil etmektedir. “ *Kırgızistan sahip olduğu toplam 4598 kilometre sınırdan 1374 kilometrelik en uzun sınırını Özbekistan ile paylaşmaktadır.*”³ Özbekistan Bölgenin en kalabalık nüfusuna sahip ülkesidir. Ayrıca yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile de bölgede önemli bir yere sahiptir. Bu sorunların en önemlilerinden biri de radikal bir örgüt olarak nitelendirilen Özbekistan İslam Hareketi’nin Fergana Vadisi’ni merkezi üst olarak kullanması ve üyelerinin Tacikistan’dan çıkarak Kırgızistan üzerinden Özbekistan’a sızmaya çalışmasıdır. Dolayısıyla Özbek yönetimi Kırgızistan’dan bu konuda önlemlerini almaları gerektiği uyarılarını yapmış hatta Kırgızistan toprakları içerisinde yuvalanmış örgüt üyelerini hedef alan hava saldırıları gerçekleştirmiştir. Bu olaylar iki ülke arasında savaş potansiyelini tetiklemiştir.⁴

Bu çalışmada Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kabul etmiş iki sınırdaş ülke olan Özbekistan ve Kırgızistan’ın günümüze kadar devam eden sınır güvenliği ve Su paylaşımı sorunları ele alınacaktır.

1. Orta Asya Siyasi Tarihi

Orta Asya, Ortaçağ’ın önemli siyasî ve politik örgütlenmelerini oluşturan ve bu bölgede kurulmuş olan imparatorluklarla etken bir güç haline gelen, bugün Avrasya,

³ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." *Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi*, 2012, 48-52.

⁴Timuçin Kodaman, and Birsal Haktan, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan Ve Dış Politikası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:16 NO: 2, 2006, 413-442.

Avrupa ve Ortadoğu'nun etnik, kültürel, siyasi ve dinî kimliğinin şekillenmesinde payı olan tarihin önemli merkezlerinden birisidir.⁵

Orta Asya birçok kültür ve medeniyet arasında bir köprü olmuştur. Orta Asya Göçebe toplumlar gibi birçok halkı içinde barındırmaktadır. Önceden göçebe ve yerleşik ilişkiler çok karmaşıktı. Göçmen halk ve yerleşik halk arasında çatışma dönemleri yaşandı. Bu tür vakaların çoğunda göçebe kabileler, yerleşik halka saldırıp, yağmalamıştır. En dikkat çekici durumsa, Orta Asya'nın Moğol istilasıdır. Diğer yandan, göçebeler ile yerleşik nüfus arasındaki ilişkiler sürekli şiddet içermiyordu. Göçebe Pastoralistler ve yerleşik tarımcılar barış içinde beraber yaşıyorlardı.⁶

Orta Asya İpek yolunun merkezi olduğundan dolayı Tüccarlar için önem taşımaktaydı. Bu nedenle de birçok insan Orta Asya'ya göç etmiştir. Bütün bu olaylar ve etkileşimler Orta Asya'nın siyasi tarihini şekillendirmiştir. Orta Asya'nın kültürel yönelimi ve politik ilişkisi Kuzey'den daha fazla güneye doğruydü. Fakat bu durum özellikle on dokuzuncu yüzyılın yarısında ciddi bir şekilde değişmiştir.

66

Göçebe toplumların yaşamakta olduğu ve büyük bozkırlardan oluşmakta olan Orta Asya'nın kuzey bölgeleri, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar yavaş yavaş fethedildi ve bölgeye Ruslar yerleşmeye başladı. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya, Orta Asya'nın güneyini fethetmek istiyordu. Rusya, "Büyük Oyun" olarak bilinen, İngiliz İmparatorluğu'yla birlikte genişleyen bir coğrafi yarış içerisindeydi. ("Büyük Oyun, 19.yüzyıldan başlamak üzere stratejik bölgelerin büyük güçler tarafından paylaşılma mücadelesini tanımlamak için kullanılan addır. Mücadele; İngiltere (Büyük Britanya), Çarlık Rusya, Almanya ve Fransa arasında Osmanlı İmparatorluğu toprakları, Orta Asya ve Uzak Doğu ülkelerinin topraklarını elde etmek amacıyla yapılmıştır". Afganistan İngiliz ve Rus imparatorlukları arasında bir sınır bölgesi haline gelirken, Rusların Güney'de ki açık denizlere ulaşma isteği ve

⁵ Peter Golden, "Dünya Tarihinde Orta Asya." Çev: YK Taştan, Ankara, **Ötüken Yayınları**, 2014.

⁶ Rezvani, Babak: "Understanding and explaining the Kyrgyz-Uzbek interethnic conflict in Southern Kyrgyzstan." **Anthropology of the Middle East**, C:8 No: 2, 2013, 60-81.

İngilizlerin Hint yarım adası üzerindeki hâkimiyetini kaybetmeme isteği Orta Asya'nın fethi ile sonuçlandı.⁷

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Güney Orta Asya'nın Rus istilasından önce, Orta Asya'nın yerleşik merkezlerinin birçoğunu kontrol altına alan üç siyasi birim bulunmaktaydı. Bu siyasi birimler, Buhara Emirliği, Hiva Hanlığı ve Kokand Hanlığı idi. Orta Asya'da bir Rus Türkistan Valiliği'nin kurulmasının yanında, Buhara Emirliği ve Hiva Hanlığı belli bir dereceye kadar yarı bağımsızlık kazandı ve bu birimler Rusya'nın protestocuları olmuşlardır. Diğer yandan, Kokand Hanlığı ise Rusya Türkistan'ına dâhil edilmiştir.

Özbekler ve Tacikler birçoğu günümüzde Kırgızistan'ın güney kesiminde yer alan Oş bölgesinin birçok şehir merkezinde yaşamışlardır. Kokand Hanlığı'nın kaldırılmasından hemen önce, birçok Kırgız kabilesi Çarlık Rusya'ya dâhil edildi. "Ekim 1963, Sovyet tarihinde Kırgızların Rusya'ya gönüllü olarak katılması olarak ilan edildi".⁸ Teknolojik olarak gelişen Rusların bölgeye gelişi, Kırgızları, Kokand yöneticilerinin gücünden ve vahşetinden kurtulmak ya da en azından dengelemek anlamına gelebilir.

Bolşevik döneminde, Orta Asya'nın güneyin de üç cumhuriyet kurulmuştur. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Horezm Halk Sovyet Cumhuriyeti, sırasıyla Buhara Emirliği ve Hiva Hanlığı'nın halefleriydi. Güney Orta Asya'nın diğer kısmıysa Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oldu ve de bu cumhuriyet yönetim merkezi olmuştur.⁹

1924'te "optimal tasarım" konusu gündeme gelmiştir.¹⁰ 1924 yılında, Politbüro, "Orta Asya Cumhuriyetlerinin Ulusal Yeniden Dağıtımı Üzerine" kararını verdi. Sovyet milliyetçileri, etnik kökenleri politikleştirdiler ve farklı düzeylerde farklı etnik yarış

⁷Tevfik Orçun Özgün, and Meral Uçmaz: "Orta Asya'da Büyük Oyun: Kırgızistan", 44-48.

⁸Annette Bohr, and Simon Crisp, "Kyrgyzstan and the Kyrgyz." **The nationalities question in the Post-Soviet States**, 1996, 385-409.

⁹ Rezvani, Babak, "Understanding and explaining the Kyrgyz-Uzbek interethnic conflict in Southern Kyrgyzstan." **Anthropology of the Middle East**, C:8 No: 2, 2013, 60-81.

¹⁰Gregory Gleason, "Uzbekistan: the politics of national independence", *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*, 1997, 571-601.

biçimlerine sebep olan hiyerarşik bir etno-politik sistem yarattılar. SSCB'nin nüfusu, resmi olarak tanınmış etnik gruplara ayrılmıştı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız devletler olarak yükselen SSR'ler (sendika cumhuriyetleri) kapatıldı. SSR'ler, nispeten daha küçük etnik grupların özerk vatanları olarak tasarlanan özerk cumhuriyetleri (ASSR'ler) ve özerk oblastları (AO'lar) içerebilir. Ayrıca, birçok etnik grup Sendika Cumhuriyetinde hiçbir bölgesel özerkliğe sahip değildi. Bununla beraber, bu etnik gruplardan bazıları, etnik akrabalarının yaşadığı ve çoğunun tekil olduğu diğer sendika cumhuriyetlerine bitişik olarak yaşadı.

Belirli bir sendika cumhuriyetinde, tamamına etnik gruplar olan vatanlardır. Örneğin; Özbekistan'daki Özbekler, Kırgızistan'daki Kırgızlar vb.-imtiyazlı bir pozisyona sahipti. Yalnızca unvandan ibaret olan bir konum, etnik kökenle toprak arasındaki ilişkilerin kaynağıydı. Belirli bir alana algısal bir etnik hak verir. Her ne kadar Kırgızistan'daki bu algı, pek çok eski Sovyet cumhuriyetinde (Gürcistan, Ermenistan, Litvanya gibi) olduğu kadar yüksek olmasa da, bölge ile etnik ulus arasında yine de bir beraberlik kurulmuştu.

68

Farklı etnik gruplar veya milletler birbirlerini potansiyel rakipler olarak görürken, aynı anda usta ve koruyucu olarak Moskova'yı gördüler. Titüler olmayanlarsa, komşu cumhuriyetlerdeki etnik akrabalarına, ev sahibi cumhuriyetlerdeki etnik taşkınlıklarının fazlalığına karşı da koruma ve arabuluculuk yapmak istediler. Bu sistem Sovyet Merkezi'nin güçlü ve düzgün bir şekilde çalıştığı sürece iyi çalıştı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, etnik-ulusal çekişme belirginleşmeye başladı ve etnik korkular baş gösterdi. Ortaya çıkan glasnost ve Perestroika'nın yanı sıra bir de anarşinin isyanı boy gösterdi. Ortaya çıkan anarşinin kendisi etnik korkuların uyanmasına ve etnik rekabetle beraber çatışmaya da katkıda bulundu.

Orta Asya'daki ilk ulusal yeniden dağıtımdan sonra, bugünkü Kırgızistan, 1924 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine Kara-Kırgız Özerk Oblastı olarak dâhil edildi - Kazakistan başlangıçta Kırgızistan olarak seçildi sonra Rusya tarafında sırasıyla Kazaklar ve Kırgızlar, Kırgız ve Kara-Kırgız olarak belirlendi. Bir yıl sonra

Kara-Kırgız Özerk Oblastı, Kırgız Özerk Oblastı olarak yeniden adlandırıldı. 1926'da statüsü, Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde bir SSCB'ye ve 1936'da modern-gün bağımsız Kırgızistan'ın doğrudan öncüsü olan SSR'ye yükseltildi. Oş, Celal Abad şehirleri ve Fergana Vadisi'ndeki yakınları gibi ağırlıklı olarak Özbek yerleşim alanları, komşu Özbek SSR yerine Kırgız SSR'NİN bir parçası haline geldi (1924'te kuruldu). Bu durumun yaşanmasına birçok sebep gösterilebilir, örneğin kasıtlı ve amaçlı bir böl ve yönet politikası veya zayıf etnografi veriler.¹¹Bunlarla birlikte, başka bir neden daha var: göçebe cumhuriyetlere uygulanabilir kentsel merkezler sağlamak.¹²

Özbekistan'ın yaratılması dikkat çekici bir durumdu ve eski Sovyetler Birliği'ndeki pek çok olaydan farklıydı. Modern Özbek milleti ve Özbekistan, bazı yönlerden Pantürkizm eğilimleri olan Jadidi ideologlarına Bolşevik imtiyazının bir ürünüdür. Potansiyel Özbek milleti, Farsça ve Türkçe konuşan grupların bir karışımıydı.¹³Sovyetler Birliği'ndeki neredeyse tüm davalarda, önce etnik bir ulus (nativeel'nost') belirlendi ve kabul edildi ve bir vatanla ödüllendirildi. Özbek davası farklıydı; İlk ortaya çıkan Özbek milletin toprak bölgeleri kabaca tespit edildi, bu da daha önce Sarts'ın yaşadığı toprakları kapsıyordu ve daha sonra çeşitli topluluklar bir halkı farklı popülasyonlarından çıkarmaya çalıştılar. Aslında, önce bir bölge Özbek ulusu yapıldı, sonra da onlara Caghatay (Çağatay) Türkçesini temel alan bir dil yüklendi.

Özbekistan'ın ilk toprak tasarımları bugün olandan çok farklıydı. Tacikistan, ilk kez 1924 yılında Özbekistan'a bir ASSR olarak dahil edildi. Tacik ASSR, Leninabad bölgesini içermiyordu. O bölgeyi ancak 1929'da ayrı bir SSR olduğunda kazanmıştır. Semerkand ve Surkhan Darya (Surxondaryo) bölgesinin de yeni Tacik SSR'ye devredilmesi talepleri vardı, ancak bu talepler Özbekistan'ın kaybedeceği esasına

¹¹Nicholas Winston Megoran, "The borders of eternal friendship?", the politics and pain of nationalism and identity along the Uzbekistan-Kyrgyzstan Fergana Valley boundary, 1999-2000. Diss. **University of Cambridge**, 2003.

¹²Madeleine Reeves, "A weekend in Osh", **London Review of Books**, 2010,17-18.

¹³Rafis Abazov, "Culture and customs of the Central Asian republics", **Greenwood Publishing Group**, 2007.

dayanarak reddedildi. Bu taleplerin temeli, bu alanların Farsça konuşması ve dolayısıyla Tacik olarak tanınmaları gerektiği idi. Gerçek şu ki, bugüne kadar, geniş bir Farsça konuşmacı popülasyonu, Özbek ulus oluşturma projesine girmiştir. Bu, maddi ve maddi olmayan kültürdeki benzerliklere ek olarak, Özbekler ve Tacikler arasındaki etnik sınırı bulanıklaştırır ve aralarındaki farkın zaman zaman tartışılabilir ve yapay olmasını sağlar.

Sonunda Özbekistan, 1936'da Karakalpakstan'ın SSCB'yi de dâhil ederek genişletildi. O yıl Kazakistan, Rusya Federasyonu'nda SSC'den ayrı bir SSR'ye terfi etti. Ancak Karakalpakstan'ı Özbekistan'a kaybetti. Orta Asya'nın "ulusal" bölgesel sınırlandırması 1936'da tamamlandı. Ancak, etnik bileşimi daha sonra değişti. İkinci Dünya Savaşı esnasında, İnguş, Çeçen ve Meşetliler gibi birçok Kafkas etnik grubu, örneğin Kürtler ve Korelilerde dahil olmak üzere daha önce sürgün edilmiş, dışlanmış toplulukları veya zorunlu göçmen topluluklarının bulunduğu Orta Asya'ya sürüldü. Bu cumhuriyetlerin bağımsızlığından sonra, Asyalı olmayan Göçmenlerin oranı azalmıştır. Bu en çok kanlı bir iç savaşın çektiği Tacikistan'da görüldü.¹⁴

70

Sovyet sistemi farklı etnik gruplara yerel özerkliği sağlamayı hedefledi. Bununla birlikte, bu "etnik vatanlar" etnik olarak homojen değildi ve birçok etnik grup kendilerini başka bir etnik grup için tasarlanmış vatanda buldu. Sonuç olarak, Özbekistan'ın doğusundaki yerine, Kırgızistan'ın güneyinde yoğun miktarda Özbek yaşamaktadır. Günümüzde bu durumun yarattığı problemler her ne kadar şuan için dondurulmuş olsa da devam etmekte ve sorun teşkil etmektedir.

2. Fergana Vadisi ve Çevresindeki Sorunlar

Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın arasında bulunmakta olan Fergana Vadisinde yerleşim ve medeniyet, dünya tarihinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Yaklaşık 10 milyonluk nüfusa sahip olan bu bölge, Orta Asya'da en fazla nüfusa sahip olan

¹⁴Babak Rezvani, "Understanding and explaining the Kyrgyz-Uzbek interethnic conflict in Southern Kyrgyzstan." *Anthropology of the Middle East*, C:8 No: 2, 2013, 60-81.

bölgelerden birisidir: Coğrafik açıdan Kıtanın % 5'ini kapsamaktadır. Fakat Kıta nüfusunun % 25'i Fergana'da yaşamaktadır.¹⁵

Bölge dağlarla çevrili olduğundan ötürü dışa açılan tek bir geçit vardır. O da, Khujand Geçidi'dir. Kuzey-Güney yönünde 170 km olan ve de Doğu-Batı arasında 330 km Vadi'de; Sogd bölgesi Tacikistan'a, Celalabad ve Oş şehirleri Kırgızistan'a, Fergana, Andican, Namazgah şehirleri ise Özbekistan'a aittir.¹⁶

Fergana'da toprağı bulunan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan önemli doğal kaynaklara sahiptir. Demir, doğal gaz, petrol, kömür, tuz, bakır, gümüş, boksit, bizmut gibi doğal kaynaklar bu devletler arasında bölüşülmüştür. Ayrıca otomotiv, kimya ve petrokimya endüstrisi gibi sanayinin önemli dalları da Vadi'de yoğunlaşmaktadır. Vadi'de tarım alanında pamuk üretimi, çiçekçilik, sebzeçilik ve ipekçilik geçim kaynağını oluşturan tarımsal ürünlerdir.¹⁷ Fergana Vadisi'nde toprağı olan devletler tarafından çıkarlar uğruna ihtilaflar ve arbedeler, sadece Vadi'nin değil, tüm kıtanın istikrarını bozma potansiyeline sahiptir. Bu anlaşmazlık ve ayrılıklar tetkik edildiğinde, durumun önemli bir tehdit unsuru olarak ortaya çıktığı şeffaf bir içimde görülecektir. 1990'daki Kırgızlarla Özbeklerin Oş'ta arbede yaşaması, 1999'da köktenci dini bir akım olan Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH)'nin liderlerinden Cuma Namangana'nın yandaşlarının Batken'e ilerleyişi, Kırgızistan'ın Batken ve Tacikistan'ın İsfara bölgelerindeki Tacik-Kırgız çatışması bu alandaki çatışmalara yalnızca birkaç örnektir.¹⁸ Bu perspektiften Fergana'daki potansiyel sorun alanları dikkate alındığında, Vadi, yalnızca bu havzada bulunan devletler için önemli değil, ayrıca dış güçler için de bölgesel istikrarın sürmesi konusunda önem taşımaktadır.¹⁹

Orta Asya'da ki devletlerin toplumsal yapısının temel dinamiklerini tradisyonel değerler oluşturmaktadır. Bu çerçevede Orta Asya halklarını bir arada tutmada

¹⁵Pulat Shozimov, "The Fergana Valley: A microcosm of problems and potential in Central Asia", **Asian Voices Seminar Series**.

¹⁶ Pulat Shozimov, Joomart Sulaimanov, and Shamshad Abdullaev, "Culture in the Ferghana Valley since 1991: The issue of identity." **Ferghana Valley: The Heart of Central Asia**, 2011, 278-295.

¹⁷ Sayidfozil Zokirov, and Khojamahmad Umarov: "Economic development in the Ferghana Valley since 1991." **Ferghana Valley: The Heart of Central Asia**, ME Sharpe, 2011.

¹⁸M. Turgut Demirtepe, and Güner Özkan, eds, "Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik", **International Strategic Research Organization**, USAK, 2013.

¹⁹ Poonam Mann, "Religious extremism in central Asia", **Strategic Analysis**, C:9 NO:25, 2001, 1029-1044.

milliyetçi duygular ve din gibi faktörlerin rolü olduğunu söylemek doğru bir yargı olur.²⁰

Bu perspektiften bölge tetkik edildiğinde, Bu bölgenin, tarikatların yeşermesine ve de kalıcı olmasına uygun bir bölge olduğu görülecektir. Bu kıtada meydana gelmiş olan Kübreviyye, Yesevilik ve Nakşibendilik tarikatları kıtada halan aktiftir. Esasen bu tarikatların bu coğrafyada yeşermiş olması bile bu havzanın tasavvufi düşünce için müsait bir iklime sahip olduğunun göstergesidir. Bunların dışında olan bazı tarikatlarda yine Orta Asya’da yer bulmuşlardır.²¹

Diğer bir açıdan kültürel ve dinî oluşumların Fergana Vadisi’nde ki siyasi ve sosyal durumlar üzerinde büyük ölçüde tesirleri bulunmaktadır. Bu tarikatlar güçlerini liderlerinden ve bölge coğrafyasının dış siyasi merkezlerine uzak olması ve de izole olmasından almaktadırlar. Vadi’nin izole bir konumda olması ayrıca birçok politik ve dinî kişi için sığınak olmasına sebep olmaktadır. Bu durumsa Fergana Vadisi’nin bir taraftan muhafazakârlara, diğer taraftan yönetimler üzerinde karşıt fikirlere sahip olanlar içinde barındırması sonucunu yaratmaktadır.

Bölgede özellikle 1880 – 1890 yılları arasındaki süreç incelendiğinde Fergana’da, Ruslara karşı en büyük direnişi yerel sûfi (İşan) önderlerinin gösterdiği görülmektedir. İşanlar, kendilerini yerel hanların yasal varisleri olarak görüyor ve de Ruslara karşı Müslüman halkı silahlandırma teşvik etmişlerdir. Ayrıca dönem içerisinde uygulanan silahlı mücadelede bu yapılanmalar Müslüman halkın en büyük koruyucusu ve sığınağı olmuşlardır.²²

1920’de Sovyetler Birliği, Basmacı Hareketi’ni bastırdıktan sonra bölgenin sınırlarını yeniden belirlemiştir. Orta Asya’yı kontrolü altına almak isteyen SSCB, bunu dini yaşamı denetimi altında tutarak ortaya koymak istemiştir. Bu sebeple 1943’te“Orta

²⁰ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." **Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi**, 2012.

²¹ Süleyman Derin, "Tasavvufun Orta Asya’da yakın geçmişteki rolü: Kırgızistan örneği." **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2006, 7-39.

²² Osman Türer, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm tarihindeki yeri ve tasavvufi şahsiyeti." **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No:12, 1995.

Asya Müslüman Din İdaresi” Taşkent’te kurulmuştur.²³ Bu dönemde İslam, Orta Asya Müslüman halkı tarafından kültürlerinin bir parçası olarak görülmüş ve bu yüzden İslamiyet SSCB içinde özel bir konuma sahip olmuştur.²⁴

Diğer bir yandan SSCB döneminde, ateizm propagandasıyla uygulanmış olan baslıklar başarıya ulaştığı söylenebilir. Sovyetler din ile ilgili bilgi erişimini engellemiş bu yüzden de dini anlamda büyük bir cehalet ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerle birlikte, 1991 sonrasında kültürel değerler, İslami hareketler ve milli bilincin oluşumunda aktif bir rol oynayarak ulusal kimlik inşasına katkıda bulunmuştur.²⁵

1991 yılında Sovyetler Birliğinin yıkılması dünya jeopolitiğini etkileyen en önemli olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Özbekistan, Kırgızistan olmak üzere 12 devlet bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Fakat bağımsızlık sonrasında bölge devletleri dinî eğitim faaliyetlerini tek elde toplamak isteseler de başarılı olamamışlardır böylece dinî yapılanmalar bölgede hızlı bir şekilde yayılmışlardır. Bu bağlamda, 1993'e kadar sadece Özbekistan'da 5000'eyakın dini okul açılmıştır fakat bu okullar devlet kontrolünün dışında açılmışlardır.²⁶ Bu dönemde bölgedeki kentlerin merkeze uzak olması merkezi otoriteyi zayıflatmış ve radikal örgütlenmelere yol açmıştır.²⁷ Dinî eğitimlerin yaygınlaşmasıyla beraber, Sovyetler döneminde dahi kültürel ve dini kimliğini korumuş olan Fergana Vadisi'nde “dinselleşme” yönelimini net bir biçimde ortaya çıkarmıştır. Böylelikle, Fergana’da ilerleyen zamanlarda birçok türden İslami hareketlerin beşiği haline gelmiştir.

Bu dönemde Fergana’da etkili olan başka bir unsur ise Özbekistan İslam Hareketi’dir. Özbekistan İslam Hareketi, Özbekistan yönetimine karşı muhalefet hareketi niteliğindedir. ÖİH’nin liderlerinden Tahir Yoldaşev aynı zamanda Özbekistan’ın şeriat sistemi ile yönetilmesini savunan Adalet Partisi’nin lideriydi. Dönemin Cumhurbaşkanı İslam Kerimov yönetiminin İslami yapılanmalarına karşı duruşu çok

²³Daekeun Kang, "Orta Asya’da radikal İslam hareketi ve terörizm", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2010.

²⁴Zülfiye Kadir, "Muslim political movements in Russia", **Avrasya Etüdlere**, 1996, 48-57.

²⁵M. Turgut Demirtepe, and Güner Özkan, eds , “Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik”, **International Strategic Research Organization**, USAK, 2013.

²⁶Mehrdad Haghighyeghi, “Islam and politics in Central Asia”, Basingstoke: Macmillan, 1995.

²⁷Pulat Shozimov, “The Fergana Valley: A microcosm of problems and potential in Central Asia”, **Asian Voices Seminar Series**.

sertti. Bu bağlamda Kerimov yönetimi İslamcı akımlara karşı harekete geçmiştir ve 2000'e yakın provakatör Tacikistan ve Afganistan'a kaçmak zorunda kalmışlardır.²⁸

ÖİH'nin dışında Fergana Vadisi'nde etkili olan başka bir radikal İslami örgütse Hizb-ut Tahrir'dir. Bu örgütte 1990'ların bitimine yakın Özbekistan'da harekete geçmiştir. Selefilğe yakın olduğundan dolayı Hizb-ut Tahrir 40 civarı ülkede yayılmıştır. Hizb-ut Tahrir'de Özbekistan İslam Hareketi gibi şiddeti formel bir metot olarak reddettiğinden ötürü birçok ülkede aktivitelerine devam edebilmektedirler.²⁹

El-Kaide ve Taliban gibi radikal örgütlerle de ortak çalışmalarda bulunan ve İslam Kerimov'u yönetimden indirmeyi amaçlayan ÖİH çevresindeki devletleri de tehdit eden bir konuma gelmiştir. Bu bağlamda ÖİH Özbekistan'a Kırgızistan üzerinde girerek bir takım terör eylemlerinde bulunmuştur. Bu durum iki ülke arasında gergin bir atmosfer yaratmıştır. Özbekistan'ın bahsedilen bu radikal İslami örgütlerle mücadelesi 11 Eylül saldırılarından sonra artmıştır. Bu gelişmeden sonra Özbekistan uyuşturucu ile mücadele adı altında ve de radikal örgütlenmelerin yarattığı sorunlara çözüm üretmek için kapılarını ABD'ye açmıştır. Dolayısıyla İslam Kerimov yönetimi için 11 Eylül saldırılarının bir fırsat olduğu söylenilebilir.³⁰

Fergana Vadisinde yer alan ve Kırgızistan'ın güneyinde bulunan Oş şehrindeki Özbek-Kırgız çatışmalarıysa bölgenin potansiyel çatışma alanlarından birisidir. 1990'da tarım alanlarının paylaşımı konusundan dolayı çıkan uyuşmazlıklar çatışmaya sebep olmuş ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur.³¹ 2010 yılında ise daha önceden bazı olaylar ile belirtileri başlayan ve aynı yıl Bakiyev yönetiminin çıkan halk ayaklanmaları sonrası devrilmesi gibi nedenler ışığında Oş şehrinde Kırgızlar ve Özbekler arasında etnik kökenli çatışmalar yaşanmıştır. Bununla birlikte sınır

²⁸Efe Çaman and Kenan Dağcı, "Özbekistan'da İslam, Siyasi Sistem ve Radikalizm", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, 8-22.

²⁹Efe Çaman and Kenan Dağcı, "Özbekistan'da İslam, Siyasi Sistem ve Radikalizm", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, 18-22.

³⁰Timuçin Kodaman, and Birsal Haktan, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan Ve Dış Politikası", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:16 NO: 2, 2006, 413-442

³¹Mehmet Seyfettin Erol, "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, 2004, 85-112.

anlaşmazlıkları, su paylaşımı sorunları ve tüm bu yaşananlar Fergana Vadisi'nde çatışma ortamının her an çıkabilme potansiyelini göstermektedir.

2.1. Sınır Güvenliği

18. yüzyılda Avrasya'da iktidar mücadeleleri çoklukla etnik kökenli değildi. Bu mücadeleler daha çok hanedanlar, kabileler ve klanlar arasında çok dilli hakanlıklar çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Bu bölgede ki milletler kendilerini kökleri üzerinden değil de, "Müslüman" kimlikleri üzerinden tanımlamışlardır. Daha sonra Sovyet aydınları tarafından oluşturulan etnik sınıflandırmalar revize edilmiş ve dil bu çerçevede en önemli unsur olmuştur. Bölgede oluşturulan cumhuriyetler bu etnik kimlikler üzerinden oluşturulmuştur. Bununla birlikte 20. Yüzyılın ilk yarısında Orta Asya bölgesinde oluşturulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin sınırları dil ve etnik kökene dayandırılarak belirlenmiştir. Bu tarihle birlikte sınırlar sıklıkla değiştirilmiştir. Dolayısıyla bölgede günümüzde de devam eden sınır sorunları geçmişe dayanmaktadır.³²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden Özbekistan Ve Kırgızistan arasındaki diplomatik ilişkiler 16 Şubat 1993'te başlamıştır. Sovyetler eseri olarak Özbekistan ve Kırgızistan'a miras olarak bırakılan "Sınır Problemi" belirlenemeyen bölgelerde bulunan yerleşim alanlarında izinsiz geçişlerden ötürü iki sınırdaş ülkenin askerlerinin sıklıkla karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Her geçişin sınır ihlali sayıldığı sorunlu bölgelerdeki belirsizliklerden dolayı eğitim, sağlık gibi birçok yaşamsal faaliyetlerden oluşan problemler baş göstermiştir. Bu tartışmalı sınır toplamda 1.370 km'dir. Ancak iki devlet arasında imzalanan anlaşma 1.170 kilometrelik kısmı kapsamaktadır.³³

Rusya ile birlikte Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan arasında 1993 yılında bir beyanname imzalanmıştır. İmzalanan bu beyanname tarafların birbirlerinin sınır dokunulmazlığını ihlal etmeyeceği ve de diğer ülkelere karşı birlikte hareket edileceği yönünde kararları içermektedir. Kazakistan ve Rusya dışında diğer Orta Asya

³² Altynbek Joldoshev, "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, 2013, 101-133.

³³ (www.academia.edu/özbek-kırgız-tacik-fergana-vadi) adresinden alınmıştır.

devletleri 1990'larda sınır problemlerinin çözümüne yönelik herhangi bir girişimde bulunamamışlardır. Bu kapsamda Kırgızistan, 1996 yılında Askar Akayev yönetiminde Çin ile olan sınır problemlerini çözüme kavuştururken, 2008 yılında ise Kazakistan ile olan sınır problemlerini Kurmanbek Bakiyev döneminde çözüme kavuşturulmuştur.³⁴

Sınır sorunları görüşülmeye, konuşulmaya başlandığında sınırlarla ilgili sorunların aslında en önemli sorunlar olduğu görülmüştür. Bölgedeki siyasi, güvenlik ve ekonomi gibi etkenlerse sınır problemlerinin çözümünü olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Sınır problemlerinin barışçıl yollarla çözülmesi sıkıntıya girdikçe de, oluşan bu durumdan ötürü bölge güvenliği doğrudan etkilemektedir. Özellikle de sınır problemlerinin çözümü noktasında, bölgede ki tüm ülkelerle ortak sınırı olan Özbekistan'ın, bölgedeki en büyük nüfusa sahip olması ve bunun yanı sıra da bölgedeki en gelişmiş askeri güç olması da göz önüne alınacak olunursa, sınır problemlerinin çözümünde Özbekistan'ın kilit ülke olduğu söylenebilir.³⁵

76

Kırgızistan ve Özbekistan arasında sınır problemlerini çözmeye yönelik müzakereler 2002 yılında başlamıştır. Yaklaşık 70 ila 100 civarındaki sınır bölgelerinin çözüme kavuşturulamamasının sebebi her iki ülkenin de farklı tarihi belgeleri öne sürmesinden kaynaklanmaktadır. Kırgızistan 1955'te ki belgelerin dikkate alınmasını talep ederken, Özbekistan'sa 1924 yılındaki belgelerin dikkate alınarak sınırların belirlenmesini talep etmektedir.³⁶

Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasındaki sorunlu vadi olarak bilenen Fergana Vadisi'nden ötürü kaynaklanan iki temel problem vardır. Bu problemlerden birisi Anklavlar meselesidir Sınır sorunları çerçevesinde Anklavlar meselesi de önemli bir konudur. ("Anklav toprak, bir devletin toprak parçasının başka bir devlet tarafından

³⁴Askarov, Sabir Yazar: "Orta Asya güvenliğinde bölge dışı güçler ve Rusya", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, 2014.

³⁵ Saule Baycaun, "Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği." **Stratejik Analiz**, 4.43 (2003): 66-70.

³⁶ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." **Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi**, 2012, 95-108.

kuşatılmasıdır.”³⁷) Kırgızistan’da Özbekistan’a ait dört adet toprak parçası bulunmaktadır. Fakat bunlardan iki tanesi çok önemlidir bunlar: Soh, Şahimardan’dır. Özbeklerin Kırgızlardaki anklavlarının coğrafi ve jeopolitik önemi göz önüne alındığında, konunun ehemmiyetini daha da fazla artırmaktadır. Soh anklavında en önemli kaynaklardan biri olan doğal gaz çıkarılmaktadır. Bunun yanı sıra SSCB döneminde bu bölgede Sovyetlerin askerî üssü bulunmaktaydı; günümüzdeyse bu üs, askeri tatbikat merkezi olarak bölgede bulunmaktadır. Bu bölge, Kırgızistan’ın güneyinde Özbeklerle Kırgızlar arasında etnik nüfusun yoğun olduğu düşünülürse, bu durum, 1991’de Oş kentinde toprak anlaşmazlığından dolayı meydana gelen çatışmada görüldüğü gibi, Özbeklerle Kırgızlar arasındaki olası bir etnik çatışmanın çıkmasına zemin hazırlamaktadır.³⁸ Diğer bir yandan Özbekistan’daysa Kırgızistan’a ait bir toprak parçası bulunmaktadır. Anklar içindeki çatışmaların sürekli yaşanmasından dolayı bölgede yaşayan 80.000’e yakın insan bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir.

2001 yılında Kırgızistan ve Özbekistan’ın sınırlarının yasal temelini oluşturan bildiri imzalanarak Soh bölgesinin Özbekistan’a dâhil edilmesi kararı verilmiş ama potansiyel çatışma alanı olan Batken’in Kırgızistan’la bağlantısının kesileceği ve bu yüzden bölge üzerindeki kontrolünün zorlaşacağına dolayı Kırgızlar tarafından tepkiyle karşılanmış ve böylece bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişmeler sonrasında da Soh bölgesine Özbekistan askeri birimlerini yerleştirmiş ve yeni bir problemin oluşmasına ortam sağlamıştır. 2013’te Soh bölgesinin de dahil olduğu alana elektrik direkleri dikilmesiyle Soh bölgesinin de yaşayan Özbeklerin Kırgızların güvenlik güçleriyle ufak çapta bir çatışma yaşaması bu iki ülke ilişkilerinde yine gergin bir atmosfer oluşturmasına sebebiyet vermiştir. Bu olay sonucunda karşılıklı olarak sınırları birbirlerine kapatmışlardır. Bununla birlikte Fergana Vadisi’ndeki gibi Soh’un da sınırlarının kesinleşmemiş olması Özbekler ve Kırgızlar arasında su paylaşımı ve otlak konusunda da ara sıra gerginliklere yol açmaktadır.³⁹

³⁷ <http://dictionary.reference.com/browse/enclave> adresinden alınmıştır.

³⁸ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." *Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi*, 2012, 95-108.

³⁹ Askarov, Sabir Yazar: "Orta Asya güvenliğinde bölge dışı güçler ve Rusya", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı*, 2014.

Fergana Vadisi'ndeki sınır güvenliğiyle ilgili tartışmalı alanlar güncelliğini korumaktadır. Bu bölgelerde sınır çatışmaları zaman zaman görülmektedir. Bu çatışmalar bölge güvenliğini olumsuz etkilemesiyle beraber bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin de bozulmasına sebebiyet vermektedir.⁴⁰

Fergana Vadisi'ndeki sınır güvenliğine ilişkin tartışmalı bölgeler güncelliğini halan korumaktadır. Bu bölgelerde çatışmalar küçük çaplıda olsa zaman zaman görülmektedir. Bu çatışmalar bölge güvenliğini tehdit etkilemesiyle birlikte bölge devletleri arasındaki ekonomik ilişkilerin de bozulmasına neden olmaktadır.⁴¹

Diğer yandan Orta Asya haritasının Rusya tarafından düzenlenmiş olmasıyla sınırların birkaç kez değişmesi her iki ülkenin de bölgede kendi çıkarına uygun olan anlaşmanın kabul edilmesini istemesinden dolayı sınır sorunları tam anlamıyla çözülememektedir.2006 senesinden günümüze kadar yapılmış olan müzakerelere rağmen sınır konusunda anlaşmazlık yaşanan bölgelere ilişkin çözüm çalışmaları yeterli değildir. Örneğin Kırgızistan ve Özbekistan arasında 1378 km'lik bir sınır bulunmaktadır. Fakat 2017 yılında Kırgızistan eski Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in, Özbekistan'a düzenlemiş olduğu resmi ziyaretinde Özbek Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ile görüşmesinin sonucunda imzalanan ve 2018 yılının şubat ayında yürürlüğe giren anlaşmayla bu sınırların 1170 km'si üzerinde bir anlaşma sağlanmıştır. Bu sınır bölgesi üzerinde halen36 tartışmalı bölge ve 217 kilometrelik anlaşma sağlanamamış bölge bulunmaktadır. SSCB döneminde bölgede oluşturulan idareler ve düzensiz olarak bölüştürülen sınırlar SSCB Sonrası dönemde de potansiyel çatışma alanları olarak halan varlığını korumaktadır.⁴²

3. Su Paylaşımı Sorunları

⁴⁰Askarov, Sabir Yazar: "Orta Asya güvenliğinde bölge dışı güçler ve Rusya", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, 2014.

⁴¹ Askarov, Sabir Yazar: "Orta Asya güvenliğinde bölge dışı güçler ve Rusya", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, 2014.

⁴² Fikret Birdişli, "Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 15.30 (2017): 123-143

Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan bölge devletlerine bırakılan sorunların içerisinde su sorunları da büyük yer kaplamaktadır. Avrasya bölgesinin en büyük ve temiz su kaynakları Orta Asya'da bulunmaktadır. Dolayısıyla bölgede bulunan su kaynaklarının kullanımı konusunda yaşanan sorunlar uluslararası gerilime neden olmakla birlikte Orta Asya devletlerinin aralarındaki gerginliğin de zaman zaman artmasına neden olmaktadır.

Orta Asya coğrafyasının su ihtiyacını Amu Derya ve Sir-i Derya nehirleri karşılamaktadır. Bölgenin en büyük nehri Amu Derya nehridir. Bu nehir Afganistan topraklarında doğup, batıya doğru ilerleyerek Afganistan-Özbekistan ve Afganistan-Tacikistan sınırını oluşturarak buradan Türkmenistan'a giriyor ve kuzeyde Özbekistan'dan devam ederek Aral Denizi'ne dökülüyor. Amu Derya nehrinin uzunluğu 1.415 kilometredir. Sir-i Derya ise 2.212 kilometre uzunluğu ile bölgenin en uzun nehridir. Bu nehir Kırgızistan'da doğar, Özbekistan ve Tacikistan'ı geçer ve Kazakistan'dan Aral Gölü'ne dökülür.⁴³

Amu Derya ve Sir-i Derya nehirlerinin farklı ülkeler üzerinden geçmesi, bölge ülkeleri arasında sadece gergin bir atmosfer oluşturmakla kalmayıp, su paylaşımı sorununun oluşmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca Bölgede bir ülkeden başlayıp diğer ülkeye kadar uzanan doğal gaz boru hatları ve elektrik hatlarının da bulunması ayrıca bir sorun oluşturmaktadır.⁴⁴

Bu noktada üzerinde durulması gereken konu, yukarıdaki haritada da görüldüğü gibi sadece Sir-i Derya Fergana Vadisi'nden geçmektedir. Fakat Fergana Vadisi'ndeki su kaynaklarının kullanımına ilişkin konular, bölgedeki nehirlerin ortak kullanılmasından dolayı, Aral Havzası'nda bulunan ülkelere doğrudan etkilenmektedir.

690 bin kilometrekarelik yüzölçümü ile dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral gölünün oluşturduğu Aral Havzası tüm Türkistan'ın tatlı su havuzudur. Aral havzası, Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın güneybatısını, Türkmenistan'ın Daşhavuz

⁴³İbrahim Kaya, "Aral Havzası anlaşmazlığının değerlendirilmesinde hukuksal çerçeve ve uygulanabilir öneriler." Dünyada su sorunları ve stratejileri, ss. 115-129, Ankara, **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, 2002

⁴⁴ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." **Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi**, 2012.

bölgesini, Kırgızistan'ın ise Narin ve Oş bölgelerini içermektedir.⁴⁵ 1960'ta Sovyetler Birliği'nin Aral havzasında pamuk ekimine başlamasıyla, büyük orandaki çöl topraklarında sulu tarım yapılmaya başlanmıştır. Fakat pamuk tarımının yapılmasıyla Aral gölündeki su seviyesi ve buharlaşmanın düşmesi bölge üzerinde atmosfer değişikliğinin yaşanmasına sebebiyet vermiş ve bölge iklimi bozulmuştur. Bunun sonucunda Aral Gölü su hacminin %75'lik dilimini kaybetmiştir. Aşırı sulamadan dolayı yeraltındaki tuzlar toprak yüzeyine çıkmış ve pamuk üretimindeki verim düşmüştür. Fakat verim azaldığı içinde zirai ilaç miktarını aşırı derecede artırmışlardır. Bu zararlı zirai ilaçlar ve tuzlar Aral'a akarak gölün yapısını bozmuş ve zehirli bir göl haline gelmiştir. Tüm bu gelişmelerin üzerine AmuDerya ve Sır-i Derya nehirlerinde barajlar inşa edilmeye başlanmıştır ve bunun sonucunda Sır-i Derya nehri kurumaya başlamıştır.⁴⁶

Bölgede su kaynaklı sorunların yaşanmasının sebebi devletlerin bu su kaynaklarının paylaşımı konusunda anlaşmaya varamamasıdır. Sır-i Derya ve Amu Derya nehirlerine en büyük katkı Tacikistan ve Kırgızistan tarafından sağlanırken, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan suyu daha fazla kullanmak istemektedirler. Bölgede geniş tarım alanlarına sahip Türkmenistan ve Özbekistan, bölgedeki su kaynaklarının sadece beşte birine sahiptir. Tarımsal alanı daha az olan Kırgızistan ve Tacikistan bölgedeki su kaynaklarının beşte dördüne sahiptir. Su kaynaklarının büyük bir bölümüne sahip olan bu iki ülke diğer devletlerin kendilerine bağımlı bir hale gelmesini istemektedirler.⁴⁷ Bu bağlamda içme suyu, tarımsal sulama ve hidroelektrik enerjisi üretiminde önemli olan Sır-i Derya ve AmuDerya nehirleri üzerine Tacikistan ve Kırgızistan barajlar inşa ederek suyu kontrolleri altında tutmaktadırlar. Bu durum tarımsal alanlarda üretime devam edebilmek için su kaynaklarına fazlasıyla ihtiyacı olan Özbekistan'ı kaygılandırmaktadır. Dünyada pamuk üretiminde 5. sırada yer alan

⁴⁵Saule Baycaun, "Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği." **Stratejik Analiz**, 4.43 (2003): 66-70.

⁴⁶ Levent Demirci, "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." **Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi**, 2012.

⁴⁷Saule Baycaun, "Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği." **Stratejik Analiz**, 2003.

Özbekistan, pamuk üretimine devam edebilmesi için diğer ülkelere göre suya daha çok bağımlıdır.⁴⁸

Nehir sularının paylaşımından dolayı bölge ülkeleri zaman zaman karşı karşıya gelmektedirler. Tacikistan kendi topraklarından akan suyun kendisine ait olduğunu iddia etmekte ve Özbekistan'dan kullandığı suyun bedelini ödemesini istemektedir. Özbekistan da Tacikistan'ı suya tarımda kullanılan zirai ilaçlar ve kimyasal atıklar karıştırmasıyla yer altı sularına sızan bu zararlı maddelerden ötürü bölge halkının sağlığını bozduğu iddiasıyla suçlamaktadır.⁴⁹

Tacikistan ve Kırgızistan sahip oldukları su kozunu kullanarak sınırdaş olduğu ülkelerden ucuz tarımsal ürün, petrol ve gaz almak istemekte ve zaman zaman bu politikalarında başarıya ulaşmaktadır. Örneğin, Kırgızistan 2001 yılında Özbekistan'dan doğalgaz alabilmek için su ve doğalgazı takas etmek istemiş, Özbekistan'ın sınır problemini çözmek için gaz ihracı meselesini koz olarak ileri sürmesi üzerine bölgede gergin bir ortam oluşmuş ve sonunda Özbekistan Kırgızistan'ın gaza karşılık su teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵⁰

Aral Havzası'ndaki su kaynaklarının kullanımıyla alâkalı geçmiş yıllarda iki anlaşma imzalanmıştır. İlk anlaşma 18 Şubat 1992 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, üzerinde anlaşmaya varılmış kullanım oranlarına bağlı kalmayı taahhüt etmişlerdir. 26 Mart 1993'te imzalanan ikinci anlaşmayla taraflar bölge sularının kalitesinin sağlanmasını isteklerini ifade etmişlerdir.⁵¹Fakat bu iki anlaşmaya rağmen bölgedeki sorunlar hala çözülememiştir.

3.1. Özbekistan ve Kırgızistan Arasında Su Konusu ile Bağlantılı Enerji Sorunu ve Enerji Kaynakları

⁴⁸ Saule Baycaun, "Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği." **Stratejik Analiz**, 2003.

⁴⁹Saule Baycaun, "Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği." **Stratejik Analiz**, 2003.

⁵⁰Saule Baycaun, "Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği." **Stratejik Analiz**, 2003.

⁵¹ Marcella Nanni, "The Aral Sea Basin: legal and institutional issues", Rev. Eur. Comp. & Int'l Envtl. L.1996, 130-137.

Özbekistan'ın sahibi olduğu en önemli enerji kaynağı Fergana Vadisi'nde bulunan doğalgazdır. Özbekistan'ın Kırgızistan, Ukrayna, Tacikistan ve Kazakistan ile doğal gaz anlaşmaları vardır. Özbekistan yıllık %25 oranında doğalgaz ihraç etmektedir. Doğalgazının 15 milyar metreküpünü Rusya'ya ihraç etmektedir. Bununla birlikte Özbekistan 2010'da imzaladığı anlaşmayla Çin'e 10 milyar m³ (billioncubicmeter) doğal gaz satmayı taahhüt etmiştir.⁵²

Özbekistan gaz satışlarını Bişkek-Alma Ata boru hattı üzerinde sağlamaktadır. Diğer yandan, bu hat üzerinde Kırgızistan ve Kazakistan'ın ödemelerini düzenli yapmaması ve de Kırgızistan'da gazın illegal yollardan alınması sebebiyle, Özbekistan özellikle Kırgızistan ile ilişkilerinde ciddi problemler yaşamaktadır.⁵³

Özbekistan, doğalgaz üretiminde dünyada 10. sırada yer almaktadır. Yılda ortalama olarak 60 milyar metreküp doğalgaz üretmektedir. “*Son verilere göre, Özbekistan'da bulunan doğal gaz rezervlerinin 1,1 trilyon metreküp, petrol rezervlerinin ise 100 milyon ton olduğu belirtiliyor.*”⁵⁴ Nevai-Kurgan-Kağan, Kokant, Termez, Suljukta ve Andican Özbekistan'da işletilen başlıca petrol rezervleridir.⁵⁵

82

Kırgızistan ve Özbekistan arasında birçok problemin olmasının yanında bunlara bir de su ve gaz takası meselesinde tarafların sözlerini tutmamasından kaynaklanan problemlerde eklenmektedir. Su konusuyla bağlantılı olan enerji sorunu her ne kadar bölgesel bir problem olsa da bu konu Kırgızistan-Özbekistan ilişkilerinde zaman zaman gergin bir ortam yaratmaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde diğer doğal kaynaklarda olduğu gibi su kaynakları da SSCB'nin çıkarları doğrultusunda işletilmekte ve bölgedeki su kaynaklarının dağıtımı da Sovyetler Birliği'nin kontrolündeki “Su İdare Merkezleri” tarafından

⁵²Agboade, Bimbo. "The International Comparative Legal Guide to Gas Regulation 2012." London: **Global Legal Group Ltd**, 2012, 215.

⁵³ A. Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar havzasındaki ülkelerin enerji kaynaklarının Türkiye'nin enerji güvenliğine etkileri", **Türkiye'nin çevresindeki gelişmeler ve Türkiye'nin güvenlik politikalarına etkileri sempozyumu**, Harp Akademileri, İstanbul, 2006.

⁵⁴ <https://www.dunya.com/ekonomi/ozbekistandan-petrol-ve-dogalgaza-304-milyar-dolarlik-yatirim-haberi-363258> adresinden alınmıştır.

⁵⁵Osman Nuri Aras “Azerbaycan'ın hazar ekonomisi ve stratejisi”, **Der yayınevi**, 2001.

yapılmaktaydı (Baycaun, 2001: 49). Su paylaşımı Sovyetler Birliği döneminde hiçbir sorun yaratmamaktaydı. Tacikistan ve Kırgızistan, tarımsal sulama dönemlerine kadar suyu büyük göletlerde depoluyor ve sonra Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'a veriyordu. Buna karşılık, diğer ülkelerde Kırgızistan ve Tacikistan'ın elektrik, kömür ve doğalgaz gibi enerji ihtiyaçlarını temin ediyorlardı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından işler karışmıştır. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını kazanınca enerji kaynaklarının fiyatlarını dünya standartlarına çekmişlerdir. Bu durum Kırgızistan ve Tacikistan'ın ödemelerde güçlük yaşamasına sebebiyet vermiştir. Sosyo-ekonomik durumu sıkıntılı olan Kırgızistan kış aylarında enerji açısından sıkıntısı yaşamaya başlayınca, hidroelektrik santralleri işleme koymaya başlamıştır. Fakat bu durumun Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'a verilen su oranlarında azalmalara sebep olması sorunu daha da karmaşık bir hale getirmiştir.⁵⁶

Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki ilişkiler bölge için daima bir gerilim kaynağıdır. Herhangi bir sebepten ötürü Özbekistan Kırgızistan'a verdiği doğal gazı keserse Kırgızistan da Özbekistan'a su akışını keser ve bu durum tam tersi şekilde de olabilmektedir.

Sonuç

Fergana Vadisi geçmişten günümüze kadar gelen süreçte her zaman bölge ülkeleri için sorun teşkil etmiştir. Vadi coğrafyasında ekonomik altyapının gelişmemiş olması ve burada bulunan su kaynaklarının tarıma uygun biçimde kullanılamaması ve de radikal İslami örgütlenmelerin etkin ve aktif bir rol oynaması gibi nedenlerden ötürü bu coğrafyada sorunlar ve çatışmalar yoğun olarak yaşanmaktadır. Bölgede yaşayan etnik faktörlere bakıldığında Özbeklerin çoğunlukla alçak/düz yerlerde yaşadıklarını ve Özbekistan sınırına yakın yaşadıklarını fakat Kırgızların daha çok dağlık alanları tercih ettikleri görülmektedir. Bu kapsamda 1990 ve 2010 yıllarında yaşanan iki halk

⁵⁶ Shairbek Juraev, "Energy emergency in Kyrgyzstan: causes and consequences." **Policy brief**, 2009.

arasındaki kanlı çatışmalar çevredeki tüm ülkeleri etkileyecek niteliktedir. Öte yandan bu olayların çıkmasında dış güçlerin etkisinden de bahsedebiliriz.

Orta Asya bölgesinde her km² başına 14 kişi düşerken bölgenin merkezinde bulunan Fergana Vadisi'nde ise yaklaşık olarak her km² başında 360 ila 500 arasında insan yaşamaktadır. Fergana Vadisi'nin sahip olduğu nüfus Kırgızistan ve Tacikistan nüfusunun üçte birini, Özbekistan nüfusununsa dörtte birini oluşturmaktadır. Bu durumda bölgenin ne kadar kompleks bir yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bölgede en fazla sorun yaşayan devlet Özbekistan ve Kırgızistan'dır. İki kardeş devlet arasındaki sorunların nedeni olarak; sınır güvenliği, Anklavlar meselesi, su paylaşımı sorunu, karmaşık/ayrışık nüfus yapısı, dini radikal örgütler, kaçakçılık ve dış güçler gösterilebilir.

Orta Asya'da coğrafi ve etnik unsurlar göz ardı edilerek oluşturulmuş olan sınırların SSCB döneminde sıklıkla değiştirilmesi günümüzde bölgedeki sınır sorunlarının da temelini oluşturmaktadır. Orta Asya'daki sınır sorunlarıyla birlikte su paylaşımı ve güvenlik konuları da bölgede uyum, bütünleşme ve işbirliği arayışlarına da engel olduğunu söylenebilir.

Özbekistan Devlet Başkanı Şevket Miramanoviç Mirziyoyev'den önceki siyasetler Özbekistan ve Kırgızistan arasında yaşanan sınır sorununun çözümünü için çok fazla uğraş göstermediği söylenebilir. Zira Kurmanbek Bakiyev'in Kazakistan ile Askar Akayev'in ise Çin ile olan sınır problemlerini birtakım anlaşmalarla çözüme kavuşturmaya çalışması, 2005 ve 2010 halk isyanlarında 'toprak satmak' gibi suçlamaları gündeme getirmiştir. Geçmişten gelen bu tecrübe yüzünden problemler yıllarca çözüme kavuşturulamadı.

İki ülke arasındaki diğer problemler ile beraber su paylaşımı konusunda da uyuşmazlıklar yaşanmaktadır. SSCB dağılmadan önce oluşturulan sistemin günümüzde işlevsiz kalması bu uyuşmazlıkların bir parçasıdır. Bağımsızlıklarını elde eden Orta Asya devletleri kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ederken buna

benzer birtakım problemler meydana gelmektedir. Kırgızistan'ın kendi enerji ihtiyacını karşılaması için zaman zaman Sır Derya nehrinin sularını durdurması Özbekistan için sorun oluşturmaktadır. Çünkü Özbekistan'da en önemli geçim kaynağı tarımdır ve suya fazlasıyla ihtiyacı vardır. Ayrıca Kırgızistan, Özbekistan'dan verdiği suyun karşılığında daha uygun fiyata doğalgaz almak istemektedir. Bölgede su kıtlığının yaşanmadığı ancak sorunun mevcut su kaynaklarını ve akan suyun paylaşımını yönetmekten kaynaklandığı görülmektedir.

Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov'un ölümünün ardından Aralık 2016'da yapılmış olan seçimleri kazanan Şevket Mirziyoyev ile birlikte ülke siyasetinde radikal kararlar alınmaya başlanmış ve Kırgızistan ile sınır problemleri başta olmak üzere iletişim ve ulaşım gibi konulardan doğan anlaşmazlıklar üzerine önemli adımlar atılmıştır. Eylül 2017'de Kırgızistan'a resmî bir ziyaret düzenleyen Şevket Mirziyoyev, 2010'da İslam Kerimov yönetiminin tek tarafı olarak kapattığı sınır kapılarını tekrar açtırdı. Bu gelişmeler sonrasında yıllardır devam etmekte olan bazı sınır sorunlarını çözüme kavuşturuldu. Bütün bu problemler günümüzde dondurulmuş gibi görünse de iki ülke arasındaki bu sorunları tam anlamıyla çözüme kavuşturmak pek de kolay görünmüyor.

Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki problemlerin çözümü için yapılması gerekenler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Fergana Vadisi için Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan tarafından ortak bir komisyon oluşturularak, bölge halkının da tercihleri de dikkate alınıp sınırların karşılıklı olarak düzeltilmesinin sağlanması,
- Sınırlarda bulunan tüm mayınların kaldırılması için de ortak bir komisyon kurulmalıdır.
- İki ülkenin de başkentlerinde elçilikler açılarak vize işlemleri kolaylaştırılmalıdır
- Kırgızistan ve Özbekistan'da bulunan tüm resmi belgeler ortaya konulmalı ve SSCB döneminde bölgeye ait kaynakların paylaşımıyla ilgili olan tüm bilgiler paylaşılmalıdır.

- Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında yapılacak bir anlaşmayla Fergana Vadisi'nin serbest ticaret alanı olarak ilan edilip, bölgede kolaylıkla ticaret yapılması sağlanmalıdır.
- Kırgızistan ve Özbekistan arasında tam anlamıyla açık ve özgür sınırların oluşturulmalıdır.

Kaynakça

Abazov, Rafis: "Culture and customs of the Central Asian republics", **Greenwood Publishing Group**, 2007.

Agayeva, Aygül. "Orta Asya da Su Sorunu: Havzalar Ve Barajlar." **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, 2017, 35-62.

Agboade, Bimbo. "The International Comparative Legal Guide to Gas Regulation 2012." London: **Global Legal Group Ltd**, 2012, 215.

Aras, Osman Nuri: "Azerbaycan'ın hazar ekonomisi ve stratejisi", **Der yayınevi**, 2001.

Askarov, Sabir Yazar: "Orta Asya güvenliğinde bölge dışı güçler ve Rusya", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**, 2014.

Baycaun, Saule: "Orta Asya'da bitmeyen sınır sorunları: Kırgızistan-Özbekistan gerginliği." **Stratejik Analiz**, 4.43 (2003): 66-70.

Birdiqli, Fikret: "Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 15.30 (2017): 123-143.

Bohr, Annette, and Simon Crisp. "Kyrgyzstan and the Kyrgyz." **The nationalities question in the Post-Soviet States**, 1996, 385-409.

Bremmer, Ian, and Ray Taras, eds: "New states, new politics: building the post-Soviet nations", **CUP Archive**, 1997.

Brubaker, Rogers: "Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutionalist account", **Theory and society**, 1994, 47-78.

Çaman, Efe, and Kenan DAĞCI. "Özbekistan'da İslam, Siyasi Sistem ve Radikalizm", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, 8-22.

Demirci, Levent: "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." **Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi**, 2012, 48-52.

Demirci, Levent: "Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana." **Journal of Defense Sciences/Savunma Bilimleri Dergisi**, 2012, 95-108.

Demirtepe, M. Turgut, and Güner Özkan, eds : "Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik", **International Strategic Research Organization**, USAK, 2013.

Derin, Süleyman: "Tasavvufun Orta Asya'da yakın geçmişteki rolü: Kırgızistan örneği." **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2006, 7-39.

Erol, Mehmet Seyfettin: "Orta Asya'da Güvenlik Sorunları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)**, 2004, 85-112.

Gleason, Gregory. "Uzbekistan: the politics of national independence", *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*, 1997, 571-601.

Golden, Peter: "Dünya Tarihinde Orta Asya." Çev: YK Taştan, Ankara: Ötüken Yayınları, 2014.

Haghighi, Mehrdad: "Islam and politics in Central Asia", Basingstoke: Macmillan, 1995.

Joldoshev, Altynbek: "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar", **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, 2013, 101-133.

Juraev, Shairbek: "Energy emergency in Kyrgyzstan: causes and consequences." Policy brief, 2009.

Kadir, Zülfiye: "Muslim political movements in Russia", **Avrasya Etüdüleri**, 1996, 48-57.

Kang, Daekeun. "Orta Asya'da radikal İslam hareketi ve terörizm", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara, 2010.

Kaya, İbrahim. "Aral Havzası anlaşmazlığının değerlendirilmesinde hukuksal çerçeve ve uygulanabilir öneriler." Dünyada su sorunları ve stratejileri, ss. 115-129, Ankara, **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları**, 2002.

Kodaman, Timuçin, and Haktan Birsnel. "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan Ve Dış Politikası", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:16 NO: 2, 2006, 413-442.

Güngörmüş Kona, Gamze. "Radikal İslam Ve Orta Asya", **M5 Savunma Ve Stratejisi Dergisi**, (2004).

Mann, Poonam. "Religious extremism in central Asia", **Strategic Analysis**, 2001, 1029-1044.

Martin, Terry Dean: "The affirmative action empire: nations and nationalism in the Soviet Union", **Cornell University Press**, 2001.

88

Megoran, Nicholas Winston: "The borders of eternal friendship?", the politics and pain of nationalism and identity along the Uzbekistan-Kyrgyzstan Ferghana Valley boundary, 1999-2000. Diss. **University of Cambridge**, 2003.

Nanni, Marcella: "The Aral Sea Basin: legal and institutional issues", Rev. Eur. Comp. & Int'l Envtl. L.1996, 130-137.

Özgün, Tefik Orçun, and Meral Uçmaz: "Orta Asya'da Büyük Oyun: Kırgızistan", 44-48.

Pamir, A. Necdet: "Kafkaslar ve Hazar havzasındaki ülkelerin enerji kaynaklarının Türkiye'nin enerji güvenliğine etkileri", **Türkiye'nin çevresindeki gelişmeler ve Türkiye'nin güvenlik politikalarına etkileri sempozyumu**, Harp Akademileri, İstanbul, 2006.

Reeves, Madeleine: "A weekend in Osh", **London Review of Books**, 2010,17-18.

Rezvani, Babak: "The Ossetian-Ingush Confrontation: Explaining a Horizontal Conflict." **Iran and the Caucasus**, 2010, 419-429.

Rezvani, Babak: "Ethno-territorial conflict and coexistence in the caucasus", Central Asia and Fereydan: academisch proefschrift, **Amsterdam University Press**, 2014.

Rezvani, Babak: "Understanding and explaining the Kyrgyz-Uzbek interethnic conflict in Southern Kyrgyzstan." **Anthropology of the Middle East**, C:8 No: 2, 2013, 60-81.

Shozimov, Pulat: The Fergana Valley: A microcosm of problems and potential in Central Asia", **Asian Voices Seminar Series**.

Shozimov, Pulat, Joomart Sulaimanov, and Shamshad Abdullaev: "Culture in the Ferghana Valley since 1991: The issue of identity." **Ferghana Valley: The Heart of Central Asia**, 2011, 278-295.

Türer, Osman. "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm tarihindeki yeri ve tasavvufî şahsiyeti." **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No:12, 1995.

Zokirov, Sayidfozil, and Khojamahmad Umarov: "Economic development in the Ferghana Valley since 1991." **Ferghana Valley: The Heart of Central Asia**, *ME Sharpe*, 2011.